

Gönderim Tarihi: 16.10.2017 Kabul Tarihi: 17.02.2018

ARAP BAHARI SONRASI FIRAT DİCLE HAVZASI SU KONTEKSTİNDE YAŞANAN “HİDRO-KAOSU” ANLAMAK

Ahmet CONKER*

UNDERSTANDING THE “HYDRO-CHAOS” IN THE EUPHRATES AND TIGRIS WATERSCAPE AFTER THE ARAB SPRING

Öz

Ortadoğu'daki en önemli su kaynaklarından biri olan Fırat Dicle havzası sularının kullanımı meselesi, hidropolitik alanında yapılmış olan birçok çalışmanın temel konusunu oluşturmuştur. Ancak bu çalışmaların büyük bölümü, 1960-2000 arası devletler arası çatışma ve/veya 2000'lerde gerçekleşen işbirliği süreçlerini incelemektedir. Buna karşın havza hidropolitikliğinde son dönemde yaşanan değişimi analiz eden çalışma sayısı görece daha az sayıdadır. Bu çalışma, *Waterscape (Su Konteksti)* kavramından yola çıkarak 2010 sonrası Arap Baharı süreciyle birlikte Suriye ve Irak'ta gittikçe derinleşen siyasi krizler ve istikrarsızlıklar neticesinde Fırat Dicle havzası su kontekstindeki hidropolitik dinamiklerin dramatik bir biçimde değiştiğini ve bu değişimin havzayı bir “Hidro-kaosa” sürüklediğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fırat Dicle Havzası, Arap Baharı, Su Konteksti.

Abstract

A great number of studies have been conducted to understand the hydro-politics of the Euphrates and Tigris basin. On looking at these studies in general, they mainly focus on either inter-state conflict between 1960 and 2000s or cooperation that occurred during noughties. However, fewer studies have been conducted to analyse the recent hydro-political dynamics in the basin in 2010 and onwards. Drawing upon the concept of *Waterscape*, this study argues that hydro-political dynamics in the basin have dramatically changed and they have turned into a “hydro-chaos” due to the deepening political crises and destabilization in Syria and Iraq since 2010.

Keywords: The Euphrates and Tigris Basin, Arab Spring, Waterscape.

1. Giriş

Su gezegenimizde yaşamı mümkün kılan, yeryüzündeki yaşamın sürdürebilirliğini sağlayan ve başka bir kaynak tarafından ikame

* Arş. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: aconker@yildiz.edu.tr.

edilemeyen yegâne doğal kaynaktır. Su aynı zamanda insanlığın binlerce yıl boyunca inşa ettiği medeniyetin vazgeçilmez bir unsurudur. Gezegemimizin %70'i sularla kaplı olsa dahi, bu büyük su kütesinin büyük bir bölümü (yaklaşık %97'si) deniz suyudur. Dolayısıyla doğrudan kullanılabilir değildir. Bu nedenle yeryüzündeki toplam suyun ancak %3'lük bölümü kullanılabilir durumdadır. Bu kullanılabilir su kütesinin de yaklaşık üçte ikilik kısmı buzulların içerisinde olduğundan doğrudan ulaşılabilir durumda değildir (Ohlsson 1995: 5). Ayrıca yeryüzündeki yer altı ve yer üstü su kaynaklarının önemli bir kısmı en az 2 ya da daha fazla devlet tarafından paylaşılmaktadır. Bu mahiyette yer yüzünde yaklaşık 276 sınır aşan su havzası bulunmaktadır (Wolf vd. 2003: 32). Tüm bunlara ek olarak yeryüzündeki ulaşılabilir su kaynakları dünyadaki ülkelere de eşit bir biçimde dağılmış değildir. Ulaşılabilir tatlı su kaynaklarının %60'ı 10'dan daha az ülkede yer alırken, geriye kalan %40'lık tatlı su kaynağı dünyadaki diğer ülkeler tarafından paylaşılmaktadır (Samson and Charrier 1997: 5). Tüm bu nedenlerden ötürü su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı konusu farklı paydaşlar arasında (devletler, özel sektör, sivil toplum örgütleri vs.) günümüzde politik bir mesele haline gelmiştir. Farklı paydaşlar arasında suyun kullanımı ve paylaşımına ilişkin politik süreçlerin incelenmesi konusu da hidropolitik disiplininin ana eksenini oluşturmuştur.

Dünyadaki su kaynaklarının durumuna ilişkin yukarıda özetlenen hidrolojik veriler ışığında Ortadoğu coğrafyası dünyadaki en sorunlu bölgelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun altında yatan nedenleri ana hatlarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür. İlk olarak Ortadoğu'da su kaynakları oldukça sınırlı düzeydedir. Yapılan çalışmalara göre Ortadoğu coğrafyasındaki toplam su talebi var olan toplam su arzından yaklaşık olarak %20 oranında daha yüksektir (World Bank MENA Development Report 2012:25). Ortadoğu su meselesini coğrafi açıdan ele aldığımızda, bölgede su konusunu kritik bir konu haline getiren bir başka önemli faktör bölgedeki yer üstü ve yer altı su kaynaklarının neredeyse tamamının sınır aşan niteliğidir. Bir başka ifadeyle bölgedeki büyük su havzalarının tamamına yakını iki ya da daha fazla devlet tarafından paylaşılmaktadır. Çalışmanın ana eksenini oluşturan Fırat-Dicle Havzası'nın yanı sıra Ürdün Nehri Havzası ve Nil Nehri Havzası Ortadoğu'da yer alan üç önemli sınıraşan su kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu havzalar bölgedeki toplam su arzının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bunların dışında yer alan ve görece daha az su potansiyeline sahip olan Asi Nehri ve Litani Nehri su havzaları da birden fazla devlet tarafından paylaşılmaktadır (Bilen 2009: 31-33). Son olarak Ortadoğu'da su meselesinin çözümünü zorlaştıran bir başka önemli etmen bölgedeki kıyıdaş devletler arasında su sorunu dışında var olan diğer

politik meseleler ve bölgesel/küresel dinamiklerin Ortadoğu hidropolitikine doğrudan etkisidir. Ortadoğu’da var olan su sorunlarına dair genel bir argüman olarak denilebilir ki kıyıdaş devletler arasındaki su sorunlarını Ortadoğu coğrafyasındaki genel siyasi bağlamdan ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Bu bakımdan bölgede büyük çaplı siyasal dönüşümleri beraberinde getiren ve Arap Baharı sürecinin bölgenin hidropolitik dinamiklerini doğrudan etkilemesi tabidir.

Türkiye’nin de kıyıdaş devlet olarak yer aldığı Fırat-Dicle havzası, Ortadoğu hidropolitikini düşünülürken ilk akla gelen sınır aşan su kaynaklarının başında gelmektedir. Fırat Dicle havzası hidropolitik ile alakalı gerek Türkçe gerek uluslararası literatürde sayısız akademik çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalara genel olarak bakıldığında bu çalışmaların önemli bir kısmının havzada 2000’li yıllara dek süren devletler arası yüksek çatışma-düşük işbirliği dönemine yoğunlaştığı görülmektedir. 2000’li yıllar sonrası havzada yaşanan gelişmelere paralel olarak, havzada bu dönemde yaşanan işbirliği süreçlerini de analiz eden çalışmalar bulunmaktadır (Daoudy 2007:26-32; Kibaroglu ve Scheumann 2011:290-297).

Ancak Arap Baharı sonrasında, 2010 yılından itibaren havzanın hidropolitik dinamiklerine dair yapılan çalışma sayısı sınırlı düzeydedir. Bu çerçevede yapılan çalışmalara da genel olarak bakıldığında suyun havzada yer alan kıyıdaş devletlerde meydana gelen iç istikrarsızlıklarda oynadığı rol farklı bakış açılarıyla ortaya konmuştur. Örneğin, son dönemde yapılan bazı çalışmalar Fırat Dicle havzasında yer alan kıyıdaş devletlerden birisi olan Suriye’de yaşanan iç savaş sürecinde tetikleyici faktör bir olarak suyun rolüne farklı bakış açılarıyla dikkat çekmişlerdir (De Chatel 2014: 521-535; Gleick 2014:331-340). Konu bağlamında yakın zamanda ortaya konan diğer çalışmaların ise suyun bir tetikleyici faktör olarak dikkate alınmasının yanı sıra suyun iç savaş sürecinde oynadığı rol de ampirik bulguların ışığında ortaya konmuştur (Beck 2014: 11-22). Ancak 2010 yılından itibaren Arap Baharı süreciyle beraber Fırat-Dicle havzası hidropolitik dinamiklerinde yaşanan değişimi sistematik bir biçimde ortaya koyan çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, Arap Baharı sonrası Fırat Dicle havzasında yer alan devletlerde yaşanan siyasi gelişmeler Fırat Dicle havzası hidropolitikini nasıl etkilemiştir? sorusuna yanıt aramaktadır. Arap Baharı sonrası Suriye ve Irak’ta yaşanan siyasi gelişmelerin havzadaki hidropolitik dinamikleri temelden sarstığı ve bunun neticesinde havzanın hidropolitik dinamiklerinde kaotik bir döneme girildiği çalışmanın temel hipotezini oluşturmaktadır. Çalışma, Suriye ve Irak’ta 2010 yılı sonrası derinleşen siyasi istikrarsızlığa paralel

bir biçimde havza hidropolitliğinde yeni sorunların (Havzada merkezi otoritelerin zayıflamasına bağlı olarak ortaya çıkan kaotik süreç, havzada su savaşları söyleminin yeniden hakim söylem haline gelmesi, havzada yer alan kıyıdaş devletler arasındaki ilişkilerin bozulması ve barajların güvenikleştirilmesi) ortaya çıktığını ve havza hidropolitliğinin bir hidrokaos'a doğru evirildiğini savunmaktadır. Çalışmada, son dönemde hidropolitik alanında sıklıkla kullanılan “waterscape” kavramı üzerinden Fırat Dicle havzasında yaşanan son gelişmeler analiz edilmektedir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde herhangi bir su kaynağı, o su kaynağının paydaşları arasındaki güç ilişkileri ve o su kaynağının sosyo-politik bağlamını göstermek için özellikle son dönemde hidropolitik alanında sıklıkla kullanılan “Waterscape” kavramı tartışılacaktır. Makalenin ikinci bölümünde, birinci bölümde tartışılan “Waterscape” kavramı bağlamında Fırat Dicle havzasının hidrolojik, coğrafi ve politik dinamikleri kısaca anlatılacaktır. Makalenin son bölümünde ise Arap Baharı sonrası Suriye ve Irak'ta yaşanan gelişmeler ışığında Fırat Dicle havzası hidropolitliğinde yaşanan gelişmeler ve havzada su konusu bağlamında meydana gelen yeni sorunlar ayrıntılı bir biçimde analiz edilecektir.

2. Waterscape (Su Konteksti) Kavramı

Waterscape kavramının son dönemde hidropolitik alanında yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede waterscape kavramını açıklamaya geçmeden önce hidropolik kavramının ortaya çıkışı ve gelişimini kısaca ortaya koymak gerekmektedir. Hidropolitik kavramının 1980'lerden itibaren siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin bir alt disiplini olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Hidropolitik bağlamında yapılan öncü çalışmalara bakıldığında belirli bir sınır aşan su kaynağında o su kaynağında yer alan devletler arasında bu su kaynağının kullanımına ilişkin siyasi ilişkilerin incelendiği görülmektedir. Nitekim, hidropolitik kavramının ilk tanımı da “uluslararası sularda devletler arasındaki çatışma ve işbirliği süreçlerinin sistematik analizi şeklinde yapılmıştır (Elhance 1997:218).” Ancak konuya ilişkin ilerleyen dönemde yapılan çalışmalarda hidropolitliğe salt sınır aşan sularda kıyıdaş devletler arası ilişkiler olarak gören bakış açısının hidropolitliğin yalnızca bir bölümünü oluşturduğu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda hidropolitliğin sadece sınır aşan suları değil sınır aşan nitelikli olmayan su kaynaklarını da incelemesi gerektiği, aktörlerin salt kıyıdaş devletlerce sınırlanmayacağı ve aktörler arasında kompleks etkileşim düzeylerinin var olduğu dile getirilmiştir (Mollinga, 2001:735). Bu çerçevede önemli sorunlardan bir tanesi hidropolitliğin

inceleme konusunu oluşturan belirli bir su kaynağının hem fiziksel (coğrafi, hidrolojik vs.) hem fiziksel olmayan (sosyal, siyasal, ekonomik, tarihsel) boyutlarını kapsayacak bir kavramsallaştırmanın eksikliğidir. İşte bu çerçevede suyun fiziksel ve fiziksel olmayan boyutlarını kapsayan waterscape kavramının uluslararası literatürde giderek artan sıklıkta kullanıldığı görülmektedir.

Waterscape kavramının kelimenin sözlük anlamı çerçevesinde Türkçe literatüre “Su Peyzajı” olarak girdiğini ve akademik literatürde bu bağlamda kullanıldığını görmekteyiz (Perysinaki, 2010:223). Ancak özellikle son dönemde uluslararası literatürde yapılan akademik çalışmalarda kavramın giderek artan bir biçimde suyun paydaşları arasındaki güç ilişkileri ve suyun sosyal ve politik dinamikleri arasındaki etkileşimi kavramsallaştırmak amacıyla kullandığı görülmektedir. (Budds ve Hinojsa 2012: 119; Zinzani ve Menga, 2017:112). Bu çerçevede *Waterscape* kavramı “Herhangi bir su kaynağının toplum tarafından tasavvuru ve idare edilmesi bağlamında insan ve çevresi arasındaki sosyal, ekonomik ve siyasal etkileşimlerin bütünü” olarak tanımlanmaktadır (Molle vd.2009: 2). Gerek tanımdan gerekse de kavramın hidropolitik çerçevesinde ortaya konan çalışmalardaki genel kullanımından anlaşılacağı üzere “*Waterscape*” kavramı bir su kaynağının yalnızca fiziksel boyutunu ifade etmez. Bunun yanında su kaynağının etrafında oluşmuş sosyal, siyasal, ekonomik etkileşimleri, bu etkileşimlerin bir sonucu olarak su kaynağına ilişkin olarak üretilmiş olan değerleri, pratikleri, normları ve bu etkileşimlerle bütünleşik olan güç ilişkilerinin tamamını ifade eder. Bir başka ifadeyle “*waterscape*” kavramı bir hidro-sosyal birim (hydro-social entity) olarak bir su kaynağının hem materyal (hidrolojik özellikler, coğrafya vs.) hem de materyal olmayan (genel politik düzlem, suyun paydaşları arasındaki güç ilişkileri, söylemler, semboller) unsurlarının tümünü ifade eder (Zeitoun vd. 2013:89). Bu açıklamalardan hareketle *Waterscape* kavramını suyun sosyal, politik ve ekonomik konteksti ya da kısaca “Su Konteksti” olarak ifade etmek mümkündür.

Analiz edilecek olan coğrafi düzeydeki su-toplum ilişkileri bağlamında birbirinden farklı su kontekstlerinden (ülke, şehir, nehir, belirli bir coğrafi bölge vb.) söz etmek mümkündür (Furlong 2006: 448; Harris 2006: 187; Loftus 2007: 41). Örneğin Erik Swyngedouw, “İspanya su konteksti” bağlamında yapmış olduğu çalışmada İspanya hükümeti tarafından yapılan büyük çaplı barajların, sulama projelerinin merkezi otoritenin tesisi ve ulus devlet kimliği inşasında önemli rol oynadığını göstermektedir (Swyngedouw 1999: 444). Yukarıda da ifade edildiği üzere su kaynakları açısından Ortadoğu coğrafyası yeryüzündeki en

sorunlu bölge konumundadır. Ortadoğu’da oldukça sınırlı olan su kaynakları, bu su kaynaklarının coğrafi özellikleri, su kaynaklarının paydaşları arasındaki güç ilişkileri ve su kaynaklarına bütünleşik olan genel sosyo-politik düzlem Ortadoğu’da kendine özgü bir su konteksti meydana getirmektedir. Ortadoğu’nun bu özgün yapısı nedeniyle bir “Ortadoğu Su Kontekstinden (Middle Eastern Waterscape)” söz etmek mümkündür (Zeitoun vd. 2013: 88). Ortadoğu su kontekstine genel olarak bakıldığında Fırat Dicle havzasının su kaynağı potansiyeli, coğrafi büyüklüğü, kıyıdaş devletler bağlamında sahip olduğu kompleks yapı ve havzada yer alan aktörler arasındaki siyasi ilişkiler ve güç dengeleri bağlamında Ortadoğu su kontekstinde yer alan en önemli sınıraşan su kontekstlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın bir sonraki bölümünde Fırat Dicle havzası su kontekstinin genel özellikleri anlatılacaktır.

3. Fırat Dicle Havzası Su Kontekstine Genel Bakış

Yıllık ortalama 87,7 milyar metreküplük su potansiyeli ile Fırat Dicle havzası Nil Nehri havzası ile birlikte Ortadoğu’daki en büyük iki havzadan birisidir. Türkiye’nin doğusunun yüksek kesimlerinden doğan Fırat ve Dicle nehirleri, kuzey-güney istikametinde Suriye ve Irak boyunca ilerleyerek Irak’ın güneyinde Basra yakınlarında birleşir (Şatt’ül Arab) ve buradan Basra körfezine dökülür (Erdem 2003, <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2012/01/Mete-Erdem.pdf>, 10 Ocak 2013’te erişildi). Fırat Dicle nehirlerinin su toplama havzası (catchment area) düşünüldüğünde, Türkiye, Suriye, Irak, İran, Suudi Arabistan ve Ürdün devletlerinin havzada yer aldıklarını görmekteyiz. Fırat ve Dicle nehirlerinin ana kolları sırasıyla Türkiye (üst kıyıdaş), Suriye (orta kıyıdaş) ve Irak (alt kıyıdaş) topraklarından geçmektedir. Ayrıca İran’dan doğan ve Dicle Nehri’ne katılan nehirlerden ötürü İran da havzanın kıyıdaşlarından biridir. Bu devletlerin dışında Suudi Arabistan ve Ürdün de çok küçük oranlarda dahi olsa (Suudi Arabistan %1,9; Ürdün %0,03) havzanın bir parçasıdır. (FAO 2012, <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/basins/euphrates-tigris/index.stm>., 10 Temmuz 2016’da erişildi)

Coğrafi ve hidrolojik veriler dikkate alındığında, her iki nehrin de Türkiye sınırları içinden doğması, havzayı besleyen suların da önemli bir bölümünün (Fırat için %90; Dicle için %40; Ortalama % 60) Türkiye’den doğması, havzanın Türkiye sınırları içerisinde kalan bölümünün hem hidroelektrik hem de sulama açısından elverişli olması nedenlerinden ötürü Türkiye’nin havzada önemli bir coğrafi üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir (Bilen 2009: 35). Türkiye’nin havzada sahip olduğu bu

coğrafi üstünlük, Türkiye'yi havzada merkezi devlet (pivotal state) konumuna getirmektedir (Freeman 2001: 129).

Konuya siyasi açıdan bakılacak olursa Fırat Dicle havzası su kontekstinin dünyada kıyıdaş devletler arasındaki çatışma süreçlerinin en yoğun yaşandığı su kontekstlerinden birisi olduğu görülmektedir. Öyle ki 1990'larda havza sularının kıyıdaş devletlerce kullanımı sorununun devletler arası bir su savaşına neden olma potansiyelinin olduğu iddia edilmiştir (Kut 1993:2; Starr 1991: 29-31). Nitekim, 1974 yılında havzanın iki kıyıdaş devleti Suriye ve Irak Fırat Nehri'nin kullanımı konusunda savaşın eşiğine gelmişlerdir (Bari 1977: 227-244). Her ne kadar havzada devletler arası su savaşları senaryosu gerçekleşmemiş olsa da havzanın sularının kullanımı ve yönetimi konularının kıyıdaş devletler arasında bir çatışma alanı olarak yer aldığı görülmektedir. Özellikle 1960'lardan itibaren her üç kıyıdaş devletin de (Türkiye, Suriye ve Irak) hemen hemen aynı tarihlerde Fırat Nehri'nin ana kolu üzerinde büyük çaplı baraj projelerine başlamasıyla beraber kıyıdaş devletler arasında ikili ve üçlü düzeyde müzakereler başlamış ancak herhangi bir neticeye varılamamıştır (Kıbaroğlu ve Ünver 2006:35). 1974 yılında, Fırat Dicle Havzası su kontekstinde ilk büyük siyasi kriz Irak ve Suriye arasında Fırat Nehri'nde Suriye tarafından yapılan Tabka Barajı'nda su tutulması konusunda patlak vermiştir. İki devleti savaşın eşiğine getiren su krizi Suudi Arabistan'ın arabuluculuğuyla çözülebilmiştir (Yetim 2010: 35-39). Türkiye'nin 1980'lerin başında hem Fırat hem de Dicle nehirlerinde büyük çaplı baraj projelerinin yapılmasını öngören Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) hayata geçireceğini duyurmasıyla Fırat Dicle havzası su kontekstinde devletler arasındaki sorun yeni bir boyut kazanmıştır.

Türkiye'nin havzada yapmayı planladığı barajlara ve sulama projelerine Suriye ve Irak şiddetle itiraz etmiştir. Bu dönemde önce İran-İrak savaşının patlak vermesi, sekiz yıl süren bu savaşın hemen ardından Irak'ın Kuveyt'i işgali ve akabindeki Irak'a yapılan askeri müdahale ve ekonomik yaptırımlar neticesinde Irak havza meselelerinde daha geri planda kalmıştır (Conker 2014: 163). Bu dönemde Suriye'nin özellikle 1980 ve 90'lar boyunca Türkiye'nin başlattığı GAP'ı sekteye uğratmak için bir dizi siyasi ve ekonomik enstrümanları devreye soktuğunu görmekteyiz. Su meselesinin uluslararasılaştırılması çabaları ve bu bağlamda özellikle diğer Arap ülkelerinin desteğinin alınması, Irak ile var olan siyasi sorunları bir kenara bırakarak havza politikasında ortak bir alt kıyıdaş pozisyonunun oluşturulması, Türkiye'nin yapacağı büyük çaplı barajların finansmanı için Dünya Bankası ve benzeri kuruluşlardan kredi desteğinin engellenmesi bu siyasi ve ekonomik enstrümanlara örnek olarak verilebilir (Daoudy 2009: 361-391). Bu taktiklerin dışında Suriye

hükümeti Türkiye’de faaliyet gösteren terör gruplarına da 1980’lerin başından itibaren aktif destek vermiştir (Alantar 2000:149-170).

Özellikle Suriye’nin 1980’lerin ikinci yarısından itibaren eylemlerini yoğunlaştıran PKK’ya vermiş olduğu aktif destek ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir (Olson 1997: 168-192). Dönemin başbakanı Turgut Özal’ın 1987 yılında yapmış olduğu Şam ziyaretinde iki ülke hükümetleri arasında ekonomi ve güvenlik konularında işbirliğini öngören iki protokol imzalanmamıştır. Ekonomi alanına işbirliğini öngören birinci protokole göre Türkiye Fırat’ın sularından yıllık ortalama 500 m³/sn Suriye’ye bırakmayı taahhüt etmiştir. Güvenlik alanında işbirliğini öngören protokole göre ise iki ülke terör örgütleriyle mücadele konusunda karşılıklı işbirliği yapılması konusunda anlaşmaya varmışlardır (Maden 2011: 35). Ancak iki taraf arasında varılan bu anlaşma sonrasındaki dönemde de Türkiye ile Suriye’nin Fırat Dicle havzası sularının kullanımı konusunda nihai bir anlaşmaya varması mümkün olmamıştır. İki ülke arasındaki gergin ilişkiler, 1998 Öcalan kriziyle doruk noktasına ulaşmış ve bu kriz iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. İki ülke arasında yaşanan kriz Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkarılması ve iki ülke arasında ve güvenlik alanında işbirliğini öngören Adana Protokolü’nün imzalanmasıyla çözülmüştür (Makowsky 2009, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/defusing-the-turkish-syrian-crisis-whose-triumph>, 5 Mayıs 2009’da erişildi).

Adana Protokolü sonrası süreçte, Türkiye ile Suriye arasındaki PKK sorunu çözülmüştür. PKK sorunun ikili ilişkileri olumsuz etkileyen bir unsur olarak denklemden çıkması ve 2000’li yılların ilk yarısında yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde iki ülke arasındaki yaşanan ilişkiler hızla gelişmiştir. İkili ilişkilerde yaşanan bu hızlı dönüşümün bir başka sonucu da iki ülke arasında yıllar boyunca bir çatışma alanı olarak yer alan sınıraşan sular meselesinde yaşanan işbirliği sürecidir. Türkiye ve Suriye, sınıraşan sular konularında kayda değer bir işbirliğini gerçekleştirebilmiştir. Bu bağlamda Türkiye ve Suriye hükümetleri arasında 2009 yılında bakanlar düzeyinde kurulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Stratejik İşbirliği Konseyi bünyesinde su konusunda işbirliğini öngören mutabakat zabitleri bu işbirliği sürecinin en somut sonucudur (Maden 2011: 38).

Fırat Dicle havzasının iki önemli kıyıdaş devleti olan Türkiye ve Suriye arasında yaşanan işbirliği süreçlerine paralel bir biçimde havza düzeyinde de gerek diğer kıyıdaş devletlerin gerekse de devlet dışı aktörlerin dâhil olduğu su konusunda işbirliği süreçleri gelişmiştir (Kibraoğlu 2012). Ancak, çalışmanın bir sonraki bölümünde ayrıntılı bir biçimde analiz edileceği 2010 yılı sonrası Suriye ve Irak’ta yaşanan gelişmeler Fırat

Dicle havzası su kontekstindeki genel politik yapıyı temelden değiştirmiştir.

4. Fırat Dicle Havzasında Çatışmadan Kaosa Giden Süreç

Fırat Dicle havzası su kontekstindeki çatışma ve işbirliği süreçlerini üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem Fırat Dicle Havzasında yer alan devletlerin 1960'lardan itibaren havzada yapmayı planladıkları büyük çaplı baraj ve sulama projeleriyle başlayan ve 2000'li yılların başına dek devam eden yaklaşık 40 yıllık dönemi kapsar. Bu dönemde Fırat Dicle havzası sularının kullanımı konusu havzada yer alan kıyıdaş devletler arasında bir çatışma konusu olmuştur. Kıyıdaş devletler tarafından ortaya konan baraj ve sulama projeleri nedeniyle bu dönemde devletler arasında birçok siyasi kriz patlak vermiş, bu krizler belirli dönemlerde kıyıdaş devletleri savaşın eşiğine getirmiştir.

İkinci dönem 2000'li yılların başından Ortadoğu'da Arap Baharı dalgasının başladığı 2010 yılına dek süren yaklaşık 10 yıllık dönemi kapsar. Bu dönemde kıyıdaş devletler arasında su konusunda işbirliği süreçlerinin yaşandığını görmekteyiz. Bu dönemde "Su ve İşbirliği" ve "Su Barışı" söylemleri karar vericiler tarafından sıklıkla dillendirilmiş, su konusunda işbirliği teşvik edilmiştir. Ayrıca havzada işbirliğinin güçlendirilmesi için yine bu dönemde havza düzeyinde yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle Euphrates and Tigris Initiative for Cooperation (ETIC), Swedish International Water Institute (SIWI) gibi devlet dışı aktörlerin kıyıdaş devletler arasında işbirliğinin teşviki noktasında çalışmalar yaptıklarını görmekteyiz (Kıbaroğlu 2008:183-198).

Havzada üçüncü dönem 2010 yılı sonrası başlayan ve günümüzde de devam eden dönemi kapsar. Bu dönemden itibaren Arap Baharı dalgası, havzanın iki önemli devleti olan Suriye ve Irak'ı doğrudan etkilemiş ve bu iki ülkede yaşanan gelişmeler havzanın genel hidropolitik dinamiklerini de temelden sarsmıştır. 2010 yılı sonrası dönemde zaten uzun yıllardır sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlarla mücadele eden Irak'ta var olan istikrarsızlık daha da derinleşmiştir. Benzer bir biçimde Suriye de 2010 yılı sonrası dönemde kanlı bir iç savaş sürecinin içine girmiştir. Suriye ve Irak'ta yaşanan siyasi istikrarsızlıklarla paralel bir biçimde Fırat Dicle havzası su kontekstinde de kaotik bir dönem başlamıştır. 2010 yılı sonrası Suriye ve Irak'ta yaşanan gelişmeler sonucunda Fırat Dicle havzasında meydana gelen ve havzayı kaotik bir yapıya sürükleyen değişimler şu şekilde sıralanabilir;

- Fırat Dicle havzasında merkezi otoritelerin zayıflaması ve bu otorite boşluğunun yeni devlet dışı silahlı gruplar tarafından doldurulması;

- Su savaşları söyleminin havzada yeniden hâkim söylem haline gelmesi;
- Havzada özellikle 2000’li yıllar sonrası kıyıdaş devletler arası kısmi işbirliği süreçlerinin kesintiye uğraması ve devletler arası hidropolitik ilişkilerin yeniden bozulması;
- Havzada yer alan büyük çaplı barajların bir tehdit unsuru olarak güvenikleştirilmesi;

Çalışmanın son bölümünde Arap Baharı sonrası havzada yaşanan bu değişim süreçlerini ayrıntılı bir biçimde analiz etmeye çalışacağız.

4.1. Havza Üzerindeki Merkezi Otoritelerin Zayıflaması

2010 yılı sonrası Fırat Dicle havzasında yaşanan en büyük değişim havzanın iki temel kıyıdaş devleti olan Suriye ve Irak devletlerinin havzadaki kontrolü kısmen ya da tamamen kaybetmeleridir. Bu iki devletten boşalan güç boşluğunu İŞİD, YPG gibi silahlı devlet dışı aktörler doldurmuşlardır. Arap Baharı öncesi kıyıdaş devletlerin Fırat Dicle havzası üzerinde mutlak egemenliği söz konusuysen, Arap Baharı sonrası bu durum Suriye ve Irak bağlamında tamamen değişmiştir. Bu nedenle Fırat Dicle havzasında Arap Baharı öncesi var olan coğrafi gerçeklikten söz etmek mümkün değildir. Her iki ülkede de durağan ulus devlet egemenliği yerini yeni devlet dışı egemen güçlere (*Sovereign Powers*) bırakmıştır. Çatışma süreçlerinin gidişatına göre İŞİD ve YPG gibi yeni devlet dışı *de facto* egemen güçlerin kontrolünde olan bu egemenlik alanları çatışmaların gidişatına göre sürekli bir biçimde değişmekte ve belirsizleşmektedir (Martinez ve Eng 2016: 164). Bu bağlamda Abu Ahmad’ın doğru bir biçimde dikkat çektiği gibi “Suriye sadece büyük oranda rejimin kendi insanlarını öldürdüğü bir öldürme alanı değildir, aynı zamanda birbirleriyle rekabet eden farklı nitelikteki egemenliklerin bir test zeminidir” (Abu Ahmad 2013: 47). Afganistan ve Yemen’de yaşanan süreçlere benzer biçimde İŞİD ve YPG gibi devlet dışı aktörler Suriye’de belirli bir coğrafyayı sahip oldukları silahlı güçleriyle kontrol etmektedir. Bu yapılar aynı zamanda adeta bir devlet otoritesi gibi birçok kamu faaliyetini de (halka gıda sağlama, ekonomik faaliyetleri düzenleme, belirli bir kamu düzeni ve hukuk sistemi empoze etme vd.) yapmaktadır (Abu Ahmad 2013: 53).

Hidropolitik alanında yapılmış akademik çalışmalara genel olarak bakıldığında, suyun ve bu bağlamda özellikle büyük çaplı barajların, sulama projelerinin devlet otoritesinin tesisi, ulus inşa ve devlet yapım süreçlerinde önemli bir rol oynadığı genel kabul görmüş bir görüştür (Allouche 2005; Lopez-Gunn 2009:370-394; Kaika 2006: 276-301; Menga 2015: 479-494). Bu bağlamda İŞİD’ in Suriye ve Irak’taki yayılma

stratejisi ve bir otorite tesis etme çabaları dikkate alındığında, İŞİD'in hidrolik yapıların coğrafyanın ve o coğrafyada yaşayan halkın kontrollü ve devlet yapım süreçlerinde sahip olduğu önemin farkında olduğunu göstermektedir. Irak ve Suriye'deki su kaynaklarının kontrolü İŞİD'in genişleme stratejisinin en önemli unsurlarından birisi olmuştur (Hatahet 2015:8). Bu nedenle İŞİD, bir yandan Suriye'de Fırat ve Fırat'ın bir kolu olan Habur havzalarını ele geçirmiş; diğer taraftan Irak'ta Fırat ve Dicle nehirleri boyunca yayılarak buralardaki kurulu olan hidrolik yapıların büyük bir bölümünü kontrolü altına almıştır.

Irak ve Suriye'deki birçok hidrolik yapıyı uzunca bir süre elinde tutan İŞİD; bu hidrolik yapıları, kurduğunu ilan ettiği sözde halifeliğin meşruiyetini sağlamada önemli birer siyasi-stratejik araç olarak görmüştür. Örneğin İŞİD, Suriye'nin Fırat üzerindeki en büyük barajı olan Tabka Barajı'nı 2014 yılında ele geçirdikten sonra barajdaki elektrik üretimin arttırarak baraj çevresindeki yerleşim yerlerine daha fazla elektrik sağlama yoluna gitmiştir. Benzer bir biçimde Haziran 2014'te İŞİD'in Irak'ın en büyük ikinci kenti olan Musul'u işgal ettikten sonra önce kısa bir süre şehrin suyunu kesmiş ancak daha sonra su teminini yeniden başlatmıştır. Şehre yeniden su verilmesinden sonra kentten kaçan sivillerin önemli bir bölümü kente yeniden geri dönmüştür. Suyun hayati öneme sahip olduğu Irak ve Suriye coğrafyasında İŞİD, su ve elektrik teminini sağlayarak uzun vadede işgal ettiği bölgelerde ilan ettiği sözde halifeliğin hakimiyetini pekiştirmeye çalışmıştır (von Lossow 2016: 6). Ancak İŞİD'in büyük çaplı hidrolik yapıları idare edebilecek gerekli teknik alt yapıya sahip olmaması bu hidrolik yapılarda çeşitli riskleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin Tabka Barajı'nın bölgedeki elektrik arzını arttırmak için daha fazla çalıştırılması sonucu barajın rezervuar gölündeki su seviyesi kritik düzeyde düşmüş ve barajı tamamen kullanım dışı kalması tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır (Shamout ve Glade 2013: 23-24; von Lossow 2016a:94).

4.2. Fırat Dicle Havzası'nda Arap Baharı Sonrası Su Savaşları Söylemi Yoluyla Suyun Araçsallaştırılması

Fırat Dicle havzası su kontekstinde meydana gelen bir diğer önemli gelişme havzada son dönemde yaşanan gelişmeler ışığında "Su Savaşları (Water Wars)" söyleminin bir kez daha sıklıkla dillendirilmeye başlanmasıdır. Su Savaşları söyleminin Soğuk Savaş sonrasında özellikle Ortadoğu su konteksti bağlamında 1990'lar boyunca hâkim söylem haline geldiği söylenebilir (Warner 2012: 73). Bu bağlamda Fırat Dicle havzasında olası su savaşları söylemi sıklıkla bu dönemde dile getirilmiştir. Esasında, havzada su savaşları söyleminin tarihsel bir arka

plana da sahip olduğunu belirtmek gerekir. Zira, tarihte suyun temel nedeni oluşturduğu devletler arası nitelikli ilk ve tek devletler arası su savaşı bundan yaklaşık 4500 yıl önce Fırat Dicle havzasında yaşanmıştır (Wolf 1999:160). Ancak, Fırat Dicle havzasında devletler arasındaki işbirliği süreçlerinin 2000’li yıllardan itibaren yoğunlaşmasıyla beraber havza için sıklıkla dile getirilen “Su Savaşları” söylemi yerini “Suda İşbirliği” ve “Su Barışı” söylemlerine bırakmıştır. 2010 yılı sonrası Suriye ve Irak’ta yaşanan gelişmeler sonrasında ise “Su Savaşları” söyleminin yeniden hakim söylem haline geldiğini söylemek mümkündür (Ferguson 2015 <http://www.newsweek.com/2015/05/01/world-will-soon-be-war-over-water-324328.html>, 3 Ağustos 2017’de erişildi; Johnson 2014 <http://foreignpolicy.com/2014/07/01/water-wars-in-the-land-of-two-rivers/>, 3 Temmuz 2017’de erişildi).

Gerek Suriye gerek Irak’taki çatışma süreçlerine baktığımızda suyun ve havza üzerinde kurulu olan hidrolik yapıların çatışma süreçlerinde önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Ancak her iki ülkede de yaşanan çatışmalarda su doğrudan çatışmanın kaynağı değildir. Su ve hidrolik yapılar her iki ülkede devam eden çatışma süreçlerinde birer stratejik ve taktik enstrüman olarak çatışan taraflarca araçsallaştırılmaktadır. Bir başka ifadeyle su çatışmalarda karşı tarafı elimine etmek ve/veya alanda nüfuzu arttırmak için bazen taktik bir silah, bazen de bir önceki bölümde İŞİD örneğinde açıkladığımız gibi politik-stratejik bir enstrüman olarak çatışan taraflarca kullanılmaktadır.¹ Esasında suyun bir silah olarak araçsallaştırılması da havzada ilk kez yaşanan bir durum değildir. Yaklaşık 2700 yıl önce Asur devletinin Babil devletine saldırısında Asurlular tarafından Fırat üzerinde kurulan baraj yıkılarak sel sularının Babil devletine büyük zarar verdiği kaydedilmektedir (Kıran 2005: 34). Havzada modern zamanlarda da merkezi hükümetler suyu bir silah olarak kullanmışlardır. Örneğin Irak’ta Saddam Rejimi Körfez Savaşı sonrası Fırat’ın sularını yeniden yönlendirerek Irak’ın güneyinde yer alan Bataklık Bölgesini (Marshlands) kurutmayı ve bu yolla rejim karşıtı Şii grupların sığınağı haline gelen Bataklık Bölgesi’ni insandan arındırmayı

¹ Konu ile alakalı Literatüre baktığımızda literatürde de Su Savaşları (Water Wars) ve Suyun bir silah olarak kullanımı (Water Weapon) ayrımının yapıldığını görmekteyiz. Su Savaşları ve yine bu bağlamda Su Çatışması (Water Conflict), Su Anlaşmazlığı (Water Dispute) kavramları genellikle suyun azlığından ve/veya kalitesinden, suyun taraflarca paylaşımından ya da bazı ekstrem durumlarda suyun bolluğundan kaynaklı aktörler arasında yaşanan siyasi rekabettir (Haftendorn 1991: 53). Bir silah olarak suyun kullanımı (Water Weapon) ise suyun belirli bir politik, stratejik ve askeri hedefe ulaşmak için aktörler tarafından bir araç olarak kullanılmasıdır (von Lossow 2016: 84).

hedeflemiştir. Benzer bir biçimde Suriye’de 1982 yılında patlak veren Hama İsyanı sırasında şehrin elektrik ve suyu rejim güçleri tarafından kesilmiştir (Vidal 2013, <https://www.theguardian.com/environment/2013/apr/15/azzam-alwash-goldman-prize>, 15 Nisan 2013’te erişildi; Holander 2015: 26). Suyun taktik kullanımı, suyun ve hidrolik yapıların çatışmalarda bir tarafın yürüttüğü askeri operasyona yardımcı olması maksadıyla kullanılmasıdır (King 2015: 157). Suriye ve Irak’ta devam eden çatışmalarda gerek devletler gerek savaşıyan diğer devlet dışı aktörler sıklıkla suyu ve hidrolik yapıları birer taktik silah olarak kullanmışlardır. Suyun stratejik bir silah olarak kullanımının ise üç boyutundan söz etmek mümkündür.

Birinci boyut bir önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde açıklandığı gibi çatışan aktörler su kaynaklarının kontrolünü, kontrol altında tuttıkları topraklardaki “*de facto* egemenliklerinin” önemli bir unsuru ve bir meşruiyet aracı olarak görmüşlerdir (King 2015: 159). Suyun stratejik bir silah olarak kullanılmasının ikinci boyutu İŞİD örneğinde olduğu gibi su kaynaklarının kontrolünün önemli bir ekonomik enstrüman olarak görülmesidir. Bilindiği gibi ham petrolün işletilmesinde büyük miktarda suya ihtiyaç vardır. İŞİD’in en büyük gelir kaynağı olan petrol üretiminde ele geçirdiği su kaynaklarını bu amaç için aktif bir şekilde kullandığı görülmektedir. Ayrıca İŞİD kontrolü altında tuttuğu barajlardan sattığı elektrik üzerinden de önemli gelir elde etmiştir (von Lossow, 2016:6). Suyun stratejik bir silah olarak kullanılmasının üçüncü boyutu ise Suriye ve Irak’ta çatışan tarafların Fırat ve Dicle havzasında yer alan büyük çaplı barajların kontrolüne stratejik bir önem atfetmeleri ve bu barajların kontrolünün yayılma ve alanda kendi nüfuzlarını arttırma stratejilerinin önemli bir parçası olarak görmeleridir. Suriye ve Irak’ta devam eden çatışma süreçlerinde, Fırat ve Dicle’deki büyük barajların kontrolü meselesi önemli çatışma alanlarından biri olduğu söylenebilir.

Nitekim havzada yeniden sıklıkla dile getirilen “Su Savaşları” söyleminin en temel dayanağı da çatışan taraflar arasında büyük barajların kontrolü noktasında yaşanan bu güç mücadelesidir (Pearce 2014, http://e360.yale.edu/features/mideast_water_wars_in_iraq_a_battle_for_control_of_water, 5 Ağustos 2017’de erişildi). Ancak Fırat Dicle havzasında büyük barajların kontrolü bağlamında yaşanan çatışmaları “Su Savaşları” olarak adlandırmak doğru bir kavramsallaştırma olmayacaktır. Qunetin de Pimedon’un, Suriye ve Irak’taki barajlar üzerinde başta İŞİD ve diğer aktörlerin arasındaki mücadeleyi ayrıntılı bir biçimde analiz ettiği çalışmasında, Suriye ve Irak’ta su kaynaklarının kontrolü bağlamında yapılan mücadele “Barajlar Savaşı (Dams War)” olarak kavramsallaştırılmaktadır (Pimodan 2016: 1-48). Özellikle büyük çaplı

barajların kontrolü bağlamında yaşanan çatışma süreçlerinin tanımlanması bağlamında “Barajlar Savaşı” kavramı, “Su Savaşları” kavramına nazaran daha doğru bir tanımlamadır. Ancak yukarıda da anlatmaya çalışıldığı gibi hem Irak’ta hem de Suriye’de devam eden çatışma süreçlerinde su kaynakları, stratejik ve taktik birer unsur olarak görülmektedir. Fırat Dicle havzasının kontrolünde stratejik önemi haiz olan büyük barajlar da çatışan aktörler tarafından bu bağlamda değerlendirilmiştir. Yani bir başka ifade ile havzadaki barajlar çatışan taraflar arasındaki güç mücadelesinde birer muharebe alanına dönüşmüştür. Bu nedenle Irak ve Suriye’de barajların kontrolü için aktörler arasındaki çatışma süreçlerinin “Baraj Muharebeleri (Dam Battles)” olarak adlandırılması daha doğru bir kavramsallaştırma olacaktır (Conker 2017: 29). Bu bağlamda hem Suriye’de hem de Irak’ta çatışan taraflar arasında birçok baraj muharebesi yaşanmıştır. Örneğin İŞİD 7 Ağustos 2014’te Dicle nehrindeki en büyük baraj olan Musul Barajı’nı ele geçirmiştir. İŞİD’in Musul barajını ele geçirmesinden hemen sonra ABD’nin doğrudan askeri müdahalesi başlamıştır. ABD’nin hava gücü desteğini arkasına alan Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ve Irak merkezi hükümeti kuvvetleri tarafından yürütülen harekât sonrası Musul Barajı İŞİD’den kurtarılmıştır. Benzer bir biçimde Fırat’ın Suriye kesimindeki en büyük barajlardan biri olan Tışrin Barajı 2014 yılından itibaren İŞİD’in kontrolüne girmiş, baraj İŞİD ile YPG arasında yaşanan askeri mücadelenin önemli bir stratejik unsuru haline gelmiştir. YPG, ABD’nin de desteğiyle 2016 yılında Tışrin Barajı’nı ele geçirmiştir.

4.3. Arap Baharı Sürecinde Fırat Dicle Havzasında Bozulan Devletler Arası İlişkiler

2010 yılı sonrası Suriye ve Irak’ta yaşanan gelişmeler havzada bulunan kıyıdaş devletler arasında su meselesine dair ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir. Suriye ve Irak’ta yaşanan 2010 yılı sonrası yaşanan sorunların Fırat Dicle havzasındaki devletler arası ilişkiler olan etkisini iki boyutta değerlendirmek mümkündür.

Meselenin birinci boyutu önceki bölümlerde de ayrıntılı bir biçimde açıklamaya çalıştığım havzadaki iki önemli kıyıdaş devlet olan Suriye ve Irak’ta yaşanan siyasi istikrarsızlıkla doğrudan ilgilidir. Fırat Dicle havzasında kıyıdaş devletlerin kendi içinde yaşadıkları siyasi ve ekonomik sorunlar kıyıdaş devletler arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Örneğin 1980’lerden itibaren Irak’ta yaşanan gelişmeler neticesinde Irak’ın su meselesinde daha geri planda kaldığını, Türkiye-Suriye arasındaki ilişkilerin havzanın hidropolitiğinin ana eksenini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, havzada tüm kıyıdaş devletlerin yer aldığı kapsamlı bir işbirliği sürecinin gerçekleşmemesinde önemli rol

oynamıştır. 2010 sonrası Irak'ta uzun yıllardan bu yana devam etmekte olan iç istikrarsızlık daha da derinleşmiştir. Benzer bir biçimde Suriye'nin de aynı dönemde hızla istikrarsızlaştığı görülmektedir. Her iki ülkede de merkezi hükümetlerin Fırat Dicle havzasındaki fiili kontrolleri ortadan kalkmış, onların bıraktığı politik vakum YPG ve İŞİD benzeri devlet dışı aktörler tarafından doldurulmuştur. Nitekim Türkiye'ye yönelik olarak İŞİD ve YPG'nin Fırat ve Dicle konusundaki suçlamaları ve tehditleri de bu durumu doğrulamaktadır. Örneğin İŞİD, Türkiye'nin Fırat'ın sularını bırakmaması halinde Türkiye'ye saldırı tehdidinde bulunmuştur (Russia Today 2014, <https://www.rt.com/news/179352-euphrates-is-militants-turkey/>, 5 Ağustos 2017'de erişildi). Bölgenin kontrollü İŞİD'in ardından PYD'ye geçmiş; PYD de 1980 ve 1990'lı yıllarda Irak ve Suriye'nin sıklıkla yaptığı gibi Türkiye'nin Fırat'ın sularını kendilerine karşı bir siyasi baskı aracı olarak kullandığını iddia etmiştir (Sputnik 2017, <https://sputniknews.com/middleeast/201703081051370769-turkey-syria-water-euphrates/> 10 Ağustos 2017'de erişildi). Suriye ve Irak'taki istikrarsız ortam sona ermeden havzada kıyıdaş devletler arasında bir işbirliği sürecinin başlatılması mümkün gözükmemektedir.

Meselenin ikinci boyutu 2010 sonrası Suriye ve Irak'ta yaşanan gelişmelerin havzanın kıyıdaş devletleri arasındaki ilişkilere olan etkisi ile ilgilidir. Önceki bölümlerde dikkat çektiğim gibi kıyıdaş devletler arasında su konusu dışındaki diğer siyasi ilişkiler, var olan çatışma ve işbirliği alanları, bölgesel ve küresel dinamikler olarak tanımlayabileceğimiz genel politik düzlem, havzadaki kıyıdaş devletler arasında su konusunda çatışma ve işbirliği süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda havzadaki genel politik düzlemi temelden sarsan Arap baharı sonrası yaşanan gelişmeler havzada özellikle 2000'li yıllardan itibaren başlayan su konusundaki işbirliği süreçlerinin sona ermesine neden olmuştur. Bu durumun en bariz yansımasının Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşandığını söylemek mümkündür. Uzun yıllar süren gergin ilişkilerin ardından Türkiye ve Suriye devletleri 2000'li yılların başından itibaren önemli bir siyasi yakınlaşma süreci başlatmış ve bu yakınlaşma beraberinde sınıraşan sular konusu olmak üzere birçok alandan iki ülke arasındaki işbirliği süreçlerini beraberinde getirmiştir (Altunışık ve Tür 2006: 242). Ancak Suriye'de 2011 yılında başlayan protesto gösterileri ile beraber ilişkiler hızla yeniden kötüleşmiştir. Türkiye, Suriye'deki rejim karşıtı protestoların başlangıç aşamasında ilk başta rejimle diyalog kapısını açık tutma politikasını benimsemiştir (Hinnebusch 2015: 16). Bu dönemde Suriye hükümetiyle yapılan görüşmelerde siyasal alanda köklü reformlar yapılması, halkın taleplerinin karşılanması istenmiştir. Ancak rejimin protesto gösterilerine karşı giderek artan biçimde şiddetle karşılık verme eğilimi, Türkiye'ye

Suriye'deki çatışma alanlarından giderek artan mülteci akını ve rejime karşı artan uluslararası baskılar sonucu Türkiye Suriye'ye karşı baskısını arttırmış ve nihayetinde rejimle ilişkilerini askıya almıştır (Altunışık 2016:40) .Bu bağlamda Türkiye'nin Suriye ile beraber kurduğu Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'ni askıya aldığı duyurması iki ülke arasındaki başta su konusu olmak üzere diğer tüm alanlardaki işbirliği süreçlerinin de sona ermesi anlamına gelmekteydi. Zira YDİK iki ülke arasında su ve diğer konulara ilişkin işbirliği süreçlerinin karara bağlandığı temel platformdu (Daoudy 2013:142). Haziran 2012 yılında Suriye'nin Türk jetini düşürmesi sonrası Suriye ve Türkiye hükümetleri arasındaki diyalog kapısı tamamen kapanmıştır.

4.4. Arap Baharı Sonrası Barajların Bir Tehdit Olarak Yeniden Güvenlikleştirilmesi

Kopenhag okulu olarak adlandırılan akademisyenler tarafından literatüre kazandırılan Güvenlikleştirme Teorisi, Soğuk Savaş sonrası değişmeye başlayan güvenlik anlayışına dair sistematik bir kavramsal çerçeve ortaya koymaktadır Buna göre güvenlik kavramını, salt devletlerin var oluşu temelinde askeri güvenlik olarak anlamlandırmak mümkün değildir. Güvenliğin askeri boyutunun yanı sıra siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlarını da içeren bir kavrayış temelinde anlaşılması gerekir (Başar ve Baysal 2015: 70-73; Buzan, Waever ve Wilde 1998: 2). Sosyal inşacı bir bakış açısıyla ortaya konan güvenlikleştirme teorisinin en sık uygulandığı alanlardan birisi de hidropolitiktir. Özellikle son dönemde hidropolitik alanında var olan ana akım bakış açılara eleştirel bir bakış açısı getiren çalışmalar Güvenlikleştirme Teorisi'ni çalışmalarında temel bir kavrayış olarak kullanmışlardır (Julien, 2012: 57-62, Mirumachi, 2010:54-56).

Bu bağlamda, Fırat Dicle havzası su kontekstinde son dönemde yaşanan bir başka önemli gelişme hem Suriye hem Irak'ta yaşanan çatışmalar bağlamında Fırat ve Dicle nehirlerinde bulunan büyük çaplı barajların bir tehdit unsuru olarak güvenlikleştirilmesidir. Esasında Fırat ve Dicle havzası su kontekstinin tarihsel sürecine bakıldığında havzada yapılan ya da yapılacağı kıyıdaş devletler tarafından duyurulan büyük çaplı hidrolik projelerin diğer kıyıdaş devletlerce bir tehdit olarak algılanmış ve bu hidrolik yapılar kıyıdaş devletlerce güvenlikleştirilmiştir. Örneğin Suriye tarafından yapılan Tabka Barajı, Irak tarafından kendi su kaynakları gelişimine yönelik olarak bir tehdit olarak algılanmış ve güvenlikleştirilmiştir. Nitekim bu güvenlikleştirme neticesinde iki ülke arasında 1974 Su Krizi ortaya çıkmıştır. Benzer bir biçimde 1980'lerin başında Türkiye tarafından yapıımı duyurulan GAP, Suriye ve Irak

tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve güvenlikleştirilmiştir. GAP'ın güvenlikleştirilmesi 1990'lı yıllarda kayıdaş devletler arasında bir dizi diplomatik krizin meydana gelmesine neden olmuştur.

Ancak Arap baharı ile sonrasında havzadaki büyük barajların olası yıkımları ve bunun neden olacağı insani ve çevre felaketleri bağlamında çatışan taraflar, bilim adamları ve çevreciler tarafından havzada bulunan büyük çaplı barajları güvenlikleştirmektedir. Havzada uzun zamandır devam eden çatışmalardan dolayı hidrolik yapıların zarar görmesi, bu hidrolik yapıların yıllardır bakım ve onarımının yapılamaması ve barajların terör örgütleri tarafından sabote edilme riski bu tehdit algısının ana eksenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Musul barajı ve Tabka Barajı gibi büyük çaplı hidrolik yapıların yıkılma tehdidi ile karşı karşıya olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Bu büyük barajların yıkılma riski Irak ve Suriye'deki çatışma süreçlerinin seyrini de etkilemiştir. Örneğin, Musul Barajı 2014'te İŞİD kontrolüne girdikten kısa bir süre sonra örgütün barajı sabote etme olasılığı ve bunun Irak'ın büyük bölümünde neden olacağı insani ve çevresel felaket tehdidine karşı ABD hızla reaksiyon göstermiş ve barajın İŞİD elinden kurtarılmasına yönelik hava operasyonlarına başlamıştır. Nitekim, ABD'nin hava desteğinde Irak merkezi hükümeti ve Peşmerge güçleri barajın kontrolünü yeniden ele geçirmiştir. Ancak, Musul Barajı'nda İŞİD tehdidi bertaraf edildikten sonra dahi barajın uzun yıllardan bu yana bakım ve onarımının yapılmamasından ötürü yıkılma riskinin olduğuna uzmanlar dikkat çekmişlerdir. Çevreciler ve bilim insanları Musul Barajı'nın olası yıkımının Irak'ta bir nükleer bombadan daha büyük bir çevresel ve insani felakete neden olacağını savunmuşlardır (Pimodan 2016: 32; Bibbo 2016, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2016/11/mosul-dam-collapse-worse-nuclear-bomb-161116082852394.html>, 2 Ağustos 2017'de erişildi).

Yapılan tahminler, ABD'li mühendisler tarafından “yer yüzündeki en tehlikeli baraj” olarak nitelenen barajın olası yıkılması sonucunda 1,5 milyon insanın hayatını kaybedebileceğine işaret etmektedir (McKernan 2017, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/mosul-dam-breach-fail-northern-iraq-isis-kill-million-nuclear-catastrophe-engineers-risk-a7510686.html>, 5 Temmuz 2017'de erişildi). Konu ile alakalı Avrupa Birliği Komisyonu tarafından hazırlanan raporda ortaya konan simülasyonda barajın %26'lık kısmının yıkılması sonrasında dahi oluşacak sel sularının 1 saat içinde Irak'ın en büyük ikinci şehri olan Musul'a ve yaklaşık 3,5 gün içinde de başkent Bağdat'a ulaşacağı ve yaklaşık 6 milyon insanın sel sularından doğrudan etkileneceği gösterilmektedir (Annunziato vd. 2016). Benzer bir felaket senaryosunun Suriye'nin en büyük barajı olan Tabka Barajı içinde yapıldığı

görülmektedir. 2014 yılından bu yana İŞİD'in kontrolü altında olan Tabka Barajı'nın ele geçirilmesi İŞİD'in başta Rakka olmak üzere Suriye'den çıkarılması amacıyla ABD destekli Suriye Demokratik Güçleri (SDG) tarafından yürütülen operasyonların kritik aşamalarından biri olarak görülmüştür. Bu bağlamda baraj etrafında İŞİD ve SGD arasında yoğunlaşan çatışmaların barajın genel yapısında ciddi zarara yol açtığı ve barajın yıkılma tehlikesinin dahi bulunduğu iddia edilmiştir (BBC 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-39399803>, 11 Ağustos 2017'de erişildi). Musul Barajı'nda olduğu gibi Tabka Barajı'nın olası yıkımının bölgede telafisi imkânsız insani ve çevresel felakete yol açabileceği uzmanlar tarafından dile getirilmiştir (Syria Direct 2017, <http://syriadirect.org/news/former-tabqa-dam-engineer-%E2%80%98we-could-see-an-immediate-humanitarian-crisis-of-historic-proportions-%E2%80%99/>, 3 Ağustos 2017'de erişildi).

5. Sonuç

Bu çalışmada “Arap Baharı sonrası Fırat Dicle havzasında yer alan devletlerde yaşanan siyasi gelişmeler Fırat Dicle havzası hidropolitliğini nasıl etkilemiştir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışma, Arap Baharı sonrası Fırat Dicle havzasının iki önemli kıyıdaş devleti olan Suriye ve Irak'ta yaşanan siyasi gelişmeler ışığında havzada kaotik bir döneme girildiğini göstermektedir. Fırat Dicle havzası su kontekstinde bir hidro-kaos'a evrilen süreçte yaşanan başlıca gelişmeler şu şekilde özetlenebilir. Birincisi, havzada yer alan kıyıdaş devletlerin otoriteleri fiilen ortadan kalkmış ve onların boşalttığı politik vakum İŞİD ve YPG benzeri paramiliter güçlerce doldurulmuştur. İkincisi, su savaşları söylemi havzada yeniden hâkim söylem haline gelmiş ve su kaynakları ve hidrolik yapılar gerek Irak gerek Suriye'deki çatışan taraflarca birer stratejik/taktik silah olarak araçsallaştırılmıştır. Üçüncüsü, bu dönemde havzada yer alan devletlerin su konusunda belirli bir düzeyde gerçekleştirdikleri işbirliği süreçleri büyük oranda kesintiye uğramıştır. Ve son olarak, havzada yer alan barajlar Suriye ve Irak'taki çatışan taraflarca güvenleştirilmiş ve birer çevresel tehdit unsuru olarak gösterilmiştir. Havzada Arap Baharı sonrası yaşanan bu gelişmeler Fırat Dicle havzası su kontekstinin bu dönemde bir hidro-kaos'a evrildiği savını desteklemektedir.

Suriye ve Irak'ta bu dönemde yaşanan siyasi gelişmeler ışığında denilebilir ki Fırat Dicle havzasında yaşanan kaotik yapı ortadan kalkmadan havzada su meselesine ilişkin herhangi bir işbirliği sürecinin geliştirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu iki ülkede siyasi istikrarın yeniden sağlanması bölgenin en temel siyasi, sosyal, ekonomik meselelerinden birisi hüviyetinde olan Fırat Dicle havzası su sorununun

çözümünün ön koşulu durumundadır. Ayrıca Suriye ve Irak'ta yeniden istikrarın sağlanması noktasında nasıl bir statüko ortaya çıkacaktır? Güçlü merkezi ulus devletler yerini zayıf federatif yapılara mı bırakacaktır? Bu değişimin neticesinde havzada bölgesel nitelikli yeni devletimsi (quasi-state) yapılar mı ortaya çıkacaktır? Tüm bu soruların cevabının havzanın orta ve uzun dönemdeki hidropolitik dinamiklerini doğrudan etkileyeceğini söylemek mümkündür. Bu nedenle havzanın başat devleti konumunda bulunan Türkiye'nin bölge politikalarının belirlerken bu politikaların olası hidropolitik sonuçlarını da dikkate alması elzemdir. Zira Irak ve Suriye'de oluşacak olan statükonun Türkiye'nin Fırat Dicle havzasına ilişkin su politikalarını da doğrudan etkileyeceği unutulmamalıdır.

Son olarak, çalışma gerek kuramsal gerek ampirik açıdan literatüre katkı yapmaktadır. Kuramsal açıdan çalışma hidropolitik alanında son dönemde bir su kaynağının sosyo-politik boyutunu tarif etmek için kullanılan Waterscape (Su Konteksti) kavramını Türkçe literatüre kazandırmış ve Fırat Dicle hidropolitliğini bu temel kavrayış üzerinden analiz etmiştir. Ampirik açıdan çalışmanın literatüre yaptığı en önemli katkısı Arap Baharı sonrası özellikle Suriye ve Irak'ta yaşanan gelişmelerin Fırat Dicle Havzası su kontekstinde neden olduğu değişimler konusunda ortaya kapsayıcı ve sistematik bir analiz ortaya koymasındır.

Kaynaklar

- Ahmad, George Abu (2013). "Order, Freedom and Chaos: Sovereignties in Syria". *Middle East Policy*. 20 (2) :47-54.
- Allouche, Jeremy (2005). *Water nationalism: An explanation of the past and present conflicts in Central Asia, the Middle East and the Indian Subcontinent?*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.Geneve: Universite' de Geneve.
- Alantar, Z. Özden Oktav (2000). "Turkish Syrian Relations at the Crossroads". *Turkish Review of Middle East Studies* 11: 149-170.
- Annunziato, Alessandro vd. (2016). *Impact of flood by a possible failure of the Mosul dam*. EUR 27923 EN. doi:10.2788/689469.
- Bari, Zohurul (1997). "Syrian-Iraqi Dispute Over the Euphrates Waters". *International Studies* 16 (2) :227-244.
- BBC (2017). "IS conflict: Raqqa warning over 'risk to Tabqa dam", (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-39399803>, 11 Ağustos 2017'de erişildi)

- Baysal Başar ve Lüleci Çağla (2015). “Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22): 61-95.
- Benli-Altunışık, Meliha (2016). “The Inflexibility of Turkey's Policy in Syria”. *IEMed Mediterranean Yearbook*:39-44,http://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2016/IEMed_MedYearbook_2016_keys_Turkey_Syrias_Policy_Benli_Altunisik.pdf 10 Ağustos 2017’de erişildi)
- Benli-Altunışık, Meliha ve Özlem Tür (2006). “From Distant Neighbours to Partners? Changing Syrian–Turkish Relations”. *Security Dialogue* 37(2): 229-248.
- Bibbo, Barbara (2016). “Mosul Dam collapse 'will be worse than a nuclear bomb'”. *Al Jazeera* (11 Aralık 2016) <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2016/11/mosul-dam-collapse-worse-nuclear-bomb-161116082852394.html> 2 Ağustos 2017’de erişildi)
- Bilen, Özden (2009). *Turkey&Water Issues in the Middle East*. Ankara: DSI İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı, Basım Foto Film Şube Müdürlüğü
- Budds, Jessica ve Hinojosa, Leonith (2012). “Restructuring and Rescaling Water Governance in Mining Contexts: The Co-Production of Waterscapes in Peru”. *Water Alternatives* 5(1): 119-137.
- Buzan, Barry, Waever, Ole ve De-Wilde, Jaap. (1998). *Security A new Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers Inc.
- Conker, Ahmet (2017). “Water Wars or Battles of Water: Understanding Resurrection of Water Wars Discourse in the Middle East”. *International Congress of Management Economy and Policy*. İstanbul
- Conker, Ahmet (2014). *An enhanced notion of power for inter-state and transnational hydropolitics: an analysis of Turkish-Syrian water relations and the Ilisu Dam conflict between the opponents and proponents of the Dam*.Yayımlanmamış Doktora Tezi. Norwich: University of East Anglia
- Daoudy, Marwa (2007). “Benefit-sharing as a tool of conflict transformation: applying the Inter-SEDE model to the Euphrates and Tigris river basins”. *Economics of Peace and Security Journal* 2 (2): 26-32.

- Daoudy, Marwa (2009). "Asymmetric Power: Negotiating Water in the Euphrates and Tigris". *International Negotiation* 14 (2): 361-391.
- Daoudy, Marwa, "Back to Conflict: The Securitization of Turkish-Syrian Relations". *Turkey-Syria relations: between enmity and amity*. Ed.Raymond Hinnebusch ve Özlem Tür. Surrey: Routledge. 133-143
- De Châtel, Francesca (2014). "The role of drought and climate change in the Syrian uprising: Untangling the triggers of the revolution". *Middle Eastern Studies* 50 (4): 521-535.
- De Pimodan, Quantin (2016). *The Dams War: How Water Scarcity Helped Create ISIS and Why Combatting It Would Undo It*. Research Institute for European and American Studies. Athens, (<http://www.rieas.gr/images/publications/rieas172.pdf>, 10 Şubat 2017'de erişildi)
- Elhance, Aaron (1997). "Conflict and cooperation over water in the Aral Sea basin". *Studies in Conflict & Terrorism* 20: 207-218.
- Erdem, Mete (2003). "The Tigris and Euphrates Rivers Controversy and the Role of International Law". (<http://sam.gov.tr/tr/the-tigris-euphrates-rivers-controversy-and-the-role-of-international-law/>, 10 Ocak 2013'te erişildi)
- FAO (2012), *Euphrates-Tigris river basin*. (<http://www.fao.org/nr/water/aquastat/basins/euphrates-tigris/index.stm> 10 Temmuz 2016'da erişildi)
- Ferguson, James (24 Nisan 2015). "The World Soon be at War Over Water". *Newsweek* (<http://www.newsweek.com/2015/05/01/world-will-soon-be-war-over-water-324328.html> 3 Ağustos 2017'de erişildi)
- Freeman, Kevin (2001). "Water wars? Inequalities in the Tigris-Euphrates river basin". *Geopolitics* 6 (2): 127-140.
- Furlong, Kathryn (2006) "Hidden theories, troubled waters: International relations, the 'territorial trap', and the Southern African Development Community's transboundary waters". *Political Geography* 25 (4): 438-458.
- Gleick, Peter H. (2014). "Water, drought, climate change, and conflict in Syria". *Weather, Climate, and Society*, 6 (3): 331-340.

- Haftendorn, Helga (1991). "The Security Puzzle: Theory-Building and Discipline-Building in International Security". *International Studies Quarterly* 35(1): 3-17.
- Harris, Leila (2006). "Irrigation, gender, and social geographies of the changing waterscapes of southeastern Anatolia". *Environment and Planning D: Society and Space* 24: 187-213.
- Hateahet, Sinan (2015). "Suriye'de İŞİD". ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirme Raporu No 20, Ankara: (<http://www.orsam.org.tr/files/Degerlendirmeler/20/20tr.pdf> 22 Şubat 2016'da erişildi)
- Hinnebusch, Raymond (2015) . "Back to Enmity: Turkey-Syria Relations since the Syrian Uprising". *Orient, Journal of German Orient Institute* 56 (1) : 14-22.
- Johnson, Keith (1 Haziran 2014). "Water Wars in the Land of Two Rivers ". *Foreign Policy* (<http://foreignpolicy.com/2014/07/01/water-wars-in-the-land-of-two-rivers/> 3 Temmuz 2017'de erişildi)
- Julien, Fredrick. (2012). "Hydropolitics is what societies make of it (or why we need a constructivist approach to the geopolitics of water)". *Int. J. Sustainable Society* 4: 45-71.
- Kibaroglu, Ayşegül (2012). "Evolution of Transboundary Water Politics in the Euphrates and Tigris Basin System: New Perspectives and Political Challenges". *Advancing Cooperation in the Euphrates and Tigris Region: Institutional Development and Multidisciplinary Perspectives*. İstanbul: Okan Üniversitesi
- Kibaroglu, Ayşegül. ve Scheumann, Waltina (2011). "Euphrates-Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation". *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation*, Ed. Ayşegül Kibaroglu vd. , London :Springer-Verlag. 277-299.
- Kibaroglu, Ayşegül (2008). "The Role of Epistemic Communities in Offering New Cooperation Frameworks in The Euphrates -Tigris Rivers System". *Journal of International Affairs* 61(2) : 183-198.
- Kibaroglu, Ayeşegül ve Unver Olcay (2006), "Fırat ve Dicle'de İşbirliği İçin Yeni Açılımlar". *Stratejik Analiz* 80:32-45.
- King, Marcus D.(2015). "The Weaponization of Water in Syria and Iraq". *The Washington Quarterly* 38(4) : 153-169.

- Kıran, Abdullah (2005). *Ortadoğu da Su: Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı* İstanbul: Kitap Yayınevi
- Kut, Gün (1993). “Burning Waters: The Hydropolitics of the Euphrates and Tigris”. *New Perspectives on Turkey* 9: 1-17.
- Loftus, Alex (2007). “Working the Socio-Natural Relations of the Urban Waterscape in South Africa”. *International Journal of Urban and Regional Research* 1 (1): 41-59.
- Lopez-Gunn, Elena, " " Agua para todos": The new regionalist hydraulic paradigm in Spain”. *Water Alternatives* 2(3): 370-384
- Maden, E. Tuba (2011). “Türkiye-Suriye İlişkilerinde Suyun Rolü (The Role of Water in Turkey-Syria Relations)”. *Ortadoğu Analiz* 3 (35): 33-40.
- McKernan, Bethan (5 Ocak 2017). “Mosul Dam could collapse at any minute 'killing 1.5 million people", *Independent* (<http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/mosul-dam-breach-fail-northern-iraq-isis-kill-million-nuclear-catastrophe-engineers-risk-a7510686.html>, 5 Temmuz 2017’de erişildi)
- Makovsky, Alan (1999). “Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph?”, *Middle East Insight*, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/defusing-the-turkish-syrian-crisis-whose-triumph> 5 Mayıs 2009’da erişildi)
- Martínez, Jose Ciro ve Brent Eng (2016). “The unintended consequences of emergency food aid: neutrality, sovereignty and politics in the Syrian civil war, 2012–15”. *International Affairs* 92 (1): 153-173.
- Menga, Flippo (2015). “Building a nation through a dam: the case of Rogun in Tajikistan”. *Nationalities Papers* 43(3): 479-494.
- Mirumachi, Naho. (2010). *Study of Conflict and Cooperation in International Transboundary River Basins: The TWINS Framework* Yayınlanmamış Doktora Tezi. London:King's College London
- Molle, Francois vd. (2009). “Introduction: Changing Waterscapes in the Mekong Region – Historical Background and Context”. *Contested Waterscapes in the Mekong Region: Hydropower, Livelihoods, Governance*, Ed. Francois Molle vd. London: Earthscan. 1-19.
- Mollinga, Peter (2001). Water and politics: levels, rational choice and South Indian canal irrigation. *Futures*, 33: 733-752.

- Ohlsson, Leif (1995). *The Role of Water and the Origins of Conflict Hydropolitics*. London: Zed Books.
- Olson, Robert (1997). “Turkey-Syria Relations since the Gulf War: Kurds and Water”. *Middle East Policy* 5 (2): 168-192.
- Pearce, Fred (2014). “Mideast Water Wars: In Iraq, A Battle for Control of Water”, *Yale Enviornment*360, 2014, (http://e360.yale.edu/features/mideast_water_wars_in_iraq_a_battle_for_control_of_water 5 Ağustos 2017’de erişildi)
- Perysinaki, Alike-Myrto (2010). “Su Peyzajı Projeleri, Kültür ve Doğayı Buluşturmak İçin Peyzaj Tasarımı ve Doğal Süreçleri Nasıl Bir Araya Getirir , Boston Park Sistemleri Örneği ve Günes Şehir”. Çev. Dicle Oğuz ve Işıl Çakçı, *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi* 2 (2) : 223-229.
- Russia Today (11 Ağustos 2014). “Islamic State militants threaten Turkey with violence if Euphrates water supply not restored”. *Russia Today*, (<https://www.rt.com/news/179352-euphrates-is-militants-turkey/> 5 Ağustos 2017’de erişildi)
- Samson, Paul ve Charrier, Bertrand (1997). *International freshwater conflict: issues and prevention strategies*. Green Cross Draft Report.
- Shamout, Nouar ve Lahn Glade (2013). *The Euphrates in Crisis: Channels of Cooperation for a Threatened River*. *Chatam House* (https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150413Euphrates_0.pdf 10 Haziran 2017’de erişildi)
- Sputnik (8 Mart 2017). “Thirst Wars: Turkey Applies Political Pressure by Cutting Off Water to Syria”, *Sputnik*,, (<https://sputniknews.com/middleeast/201703081051370769-turkey-syria-water-euphrates/> 10 Ağustos 2017’de erişildi)
- Syria Direct (26 Ocak 2017). “Sukran, Abdullah J., *Former Tabqa Dam engineer*: “We could see an immediate humanitarian crisis of historic proportions”. (<http://syriadirect.org/news/former-tabqa-dam-engineer-%E2%80%98we-could-see-an-immediate-humanitarian-crisis-of-historic-proportions%E2%80%99/>, 3 Ağustos 2017’de erişildi)
- Starr, Joyce R. (1991). “Water Wars”. *Foreign Policy*. 82: 17-36.
- Swyngedouw, Erik (1999). “Modernity and Hybridity: Nature, Regeneracionismo, and the Production of the Spanish Waterscape,

- 1890-1930". *Annals of the Association of American Geographers*, 89(3): 443-465.
- Vidal, John, (15 Nisan 2013) "Azzam Alwash wins Goldman prize: 'Saddam's marsh drainage project was war by other mean'", *The Guardian*.
- (<https://www.theguardian.com/environment/2013/apr/15/azzam-alwash-goldman-prize>, (20 Ağustos 2017'de erişildi)
- Von Lossow, Tobias (2016) "The Rebirth of Water as a Weapon: IS in Syria and Iraq". *The International Spectator* 51(3): 82-99.
- Von Lossow, Tobias (2016a) "Water as Weapon: IS on the Euphrates and Tigris", 2016, (https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2016C03_lsw.pdf , 10 Mart 2017'de erişildi)
- Warner , Jeroen (2012), "Three Lenses on water war, peace and hegemonic struggle on the Nile". *International Journal of Sustainable Society*, 4, (1/2) : 173-179.
- Wolf, Aaron vd. . (2003) . International waters: identifying basins at risk. *Water Policy*, 5: 29-60.
- Wolf, Aaron (1999). "The Transboundary Freshwater Dispute Database Project". *Water International*, 24 (2): 160-163.
- World Bank MENA Development Report (2012) . Renewable Energy Desalination An Emerging Solution to Close the Water Gap in the Middle East and North Africa. Washington: The World Bank
- Yetim, Müşerref (2010). *A Bargaining Framework for Explaining International Water Rights Conflicts: The Case of the Euphrates and Tigris*. Doktora Tezi, Austin: The University of Texas
- Zeitoun, Mark vd. (2012). "Hydropolitical baseline of the upper Upper Jordan Waterscape: Control and Use of the Flows". *Water Alternatives* 6 (1), 2012: 86-106
- Zinzani, Andrea and Menga, Flippo (2017). "The Circle of Hydro-Hegemony between riparian states, development policies and borderlands: Evidence from the Talas waterscape (Kyrgyzstan-Kazakhstan)". *Geoforum* 85: 112-121.

